

Zoektocht naar de wortels van het milieuprobleem

Een filosofisch verhaal

Wat er op het spel staat

Aanvang 2023 is in de *Reeks: Filosofiegewijs (nr. 13)* een nieuw werk van emeritus prof. dr. Koo van der Wal verschenen. Het werk heeft als titel meegekregen: *Zoektocht naar de wortels van het milieuprobleem – Een filosofisch verhaal*. Het boek bevat deels nieuw materiaal van de auteur (zie de inleiding, hoofdstuk 1 en het nawoord), de hoofdstukken 2 tot en met 5 bevatten daarentegen “stevig herwerkte teksten” van eerder gepubliceerde stukken (zie: vdW, 2023, blz. 173).

In Nederland geldt van der Wal als een pionier en autoriteit op het gebied van de milieuethiek vanuit wijsgerig perspectief. Zo bezette hij tussen 1995 en 2000 een bijzondere leerstoel milieu filosofie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van der Wal verbaast zich ook nu, anno 2023, nog over het gegeven dat er binnen de filosofie zo weinig aandacht wordt geschonken aan het thema ‘milieuethiek’:

“In de filosofie is er pas laat, en dan nog slechts mondjesmaat, belangstelling voor deze thematiek [milieuethiek, C.M.] ontstaan. Terwijl een van de hoofdtaken van de filosofie die van een diagnose ofwel duiding van de eigen tijd is, zou men dus verwachten dat het onderwerp hoog op de filosofische agenda zou staan.” (vdW, 2023, blz. 7)

De auteur hangt de these aan dat er een nauwe samenhang bestaat tussen de *milieucrisis* en de wijze waarop ons *sociale bestel*, oftewel onze sociaal-maatschappelijke ordening op politiek, cultureel en economisch niveau, is vormgegeven. Meer naar een abstractieniveau vertaald, toont van der Wal in dit boek op voortreffelijke wijze aan dat, zoals ik het zelf zou noemen, de concrete alledaagse werkelijkheid waarin wij leven (onze *factische geschiedenis*) correleert met de historische genese van ons denken (onze *geestesgeschiedenis*). Denk bijvoorbeeld aan het begrip ‘materie’. Volgens het gemechaniseerde wereldbeeld van Isaac Newton (1643-1727) en aanverwante denkers wordt ‘materie’ begrepen als iets ‘inerts’ en ‘passiefs’, als een statisch, objectief bepaalbaar gegeven dat in essentie ‘dood’ is. Van der Wal heeft het in dit verband, in navolging van de joodse Duits-Amerikaanse filosoof Hans Jonas (1903-1993), dan ook over ‘een ontologie [zijns- of werkelijkheidsleer] van de dood’ (vdW, 2023, blz. 26, 33). De hedendaagse kernfysicus Hans-Peter Dürr (1929-2014) gaat echter uit van ‘levende materie’: materie laat zich niet objectief, eenduidig vastleggen, maar is juist dynamisch; materie heeft volgens hem eerder te maken met ‘potentialiteit’:

“*Potentialiteit heeft veeleer iets van de openheid en veelvoudigheid van het levende.*’ Zij lijkt op die manier ‘meer op een ‘embryonale’ vorm van het levende. (...) Zo beschouwd weerspiegelt de levende vorm beter de grondstructuur van de werkelijkheid.’” (vdW, 2023, blz. 33f., 155 – de cursivering is van Dürr)

Van der Wal laat aan de hand van dit onderscheid tussen het standpunt van Newton en dat van

Dürr inzake het materiebegrip zien, dat ons denken niet losstaat van ons handelen, maar dat denken en doen voortdurend op elkaar inwerken. Anders gezegd: onze kijk op ‘materie’, en daarmee niet in de laatste plaats op ‘de natuur’, zal volstrekt anders zijn, wanneer uitgegaan wordt van ‘een ontologie van de dood’, dan wanneer ‘een ontologie van het leven’ als uitgangspunt wordt genomen. Voor een levende natuur dient de mens, milieu-ethisch beschouwd, zorg te dragen; van een dode natuur kan milieu-ethisch beschouwd op principiële gronden geen ethische imperatief uitgaan. Met andere woorden: ons denken is in deze zin allesbehalve ongevaarlijk, aldus van der Wal.

Van *Umwelt* naar *Mitwelt*

Het woord *milieu* roept in de Nederlandse taal gewoonlijk geen directe weerstand op. Bij onze oosterburen ligt dit anders; in het Duitstalig spraakgebied wordt al gedurende enkele decennia een ecolinguïstische discussie gevoerd, waarbij gesteld wordt dat het woord *Umwelt* (milieu) vervangen zou moeten worden door het woord *Mitwelt*. Het woord *Umwelt* zou teveel de buitenkant, de uitwendigheid van onze menselijke relatie ten aanzien van de wereld benadrukken, terwijl in het woord *Mitwelt* eerder mee zou resoneren dat de mens onderdeel vormt, oftewel deel uitmaakt van de wereld. De vroege Heidegger maakt al een onderscheid tussen *Umwelt*, *Mitwelt* en *Selbstwelt*. De Zwitserse psychiater Ludwig Binswanger (1881-1966) heeft in het verlengde van Heideggers existentiële filosofie een Daseinsanalyse ontwikkeld: een existentiële filosofische benadering van de psychoanalyse. Volgens Binswanger bestaat er een drietal *Welt*-dimensies: *Umwelt* (fysische dimensie), *Mitwelt* (sociale dimensie) en *Eigenwelt* (psychologische dimensie). De Nederlandse psychologe Emmy van Deurzen (geb. 1951) heeft aan deze categorisering van Binswanger nog een vierde dimensie toegevoegd: *Überwelt* (spirituele/transcendente dimensie). Overigens heeft ook het begrip *Nachwelt* de afgelopen jaren een opmars gemaakt: met dit begrip wordt naar ‘de wereld van en voor de komende generaties’ verwezen.

Ofschoon van der Wal wel het Heideggeriaanse begrip *Mitsein* (vdW, 2023, blz. 69) naar voren brengt (een begrip dat overigens ook door Binswanger wordt aangewend), is het jammer dat de auteur in zijn boek niet ingaat op deze, mijns inziens zeer belangrijke, ecolinguïstische discussie. Taal beïnvloedt immers ons denken en ons denken beïnvloedt op zijn beurt ons handelen. Vanuit de taal- en cognitiefilosofie is men al geruime tijd ervan bewust dat er een zeer nauwe relatie bestaat tussen taal, denken en handelen. Om het *milieuprobleem als probleem* te kunnen begrijpen, zou er mijns inziens in eerste instantie op het *milieubegrip* nader moeten worden ingescherpt.

Beoordeling van het boek

De balans opmakend ben ik van mening dat in dit boek, vanuit wijsgerig perspectief, bijzonder veel kanten van het milieuvraagstuk worden belicht, hoewel de kant van de ecolinguïstische discussie, zoals reeds gezegd, helaas onderbelicht blijft. *Zoektocht naar de wortels van het milieuprobleem – Een filosofisch verhaal* is een zeer lezenswaardig, prikkelend en beschouwend boek, temeer aangezien er over het thema *milieu* dikwijls kwantitatief statistisch wordt nagedacht, terwijl de kwalitatieve overwegingen doorgaans noodgedwongen op de achtergrond geraken en op dat punt blijven steken. Van der Wal haalt echter in zijn boek deze kwalitatieve overwegingen, vanuit wijsgerig perspectief, op een zeer doorwrochte en

fijnmazige wijze naar voren. We hebben het hier dan ook over een standaardwerk in spe op het gebied van de milieufilosofie.

Coban Menkveld

Koo van der Wal, *Zoektocht naar de wortels van het milieuprobleem – Een filosofisch verhaal*. Antwerpen/'s-Hertogenbosch: Gompel&Svacina, 2023, ISBN 9789463714334, € 25